

VENÄJÄN TALOUSREFORMIT KOMMUNISMIN JÄLKEEN

Helsingin Yliopisto

Valtiotieteellinen tiedekunta

Yleinen valtio-oppi

Poliitiikan ja talouden vuorovaikutus (AV 3) / Mikko Mattila

4.4.2003

Tekijät: Henrik Janèr

Päivi Koski

Hanna Lämsä

Mira Viitala

HennaVikman

Sisällys

Johdanto	3
1 Venäjä – Neuvostoliitto – Venäjä	3
1.1 Neuvostoliiton alkutaipale	3
1.2 Rakenteelliset ongelmat alkavat paljastua	4
1.3 Neuvostoliiton perintö Venäjälle	6
1.4 Sokkiterapia	7
1.5 Sokkiterapian seurauksia	9
1.6 Tuloerojen esiinmarssi	10
2 Venäjän talousreformien vaikutuksia – Jeltsinin toisesta kaudesta vuoden 1998 talouskriisiin	11
2.1 Sisäpiirikaupat – osakkeet siirtyvät eliitin käsiin	11
2.2 Keinottelua pankkimailman kulisissa	12
2.3 Harmaan talouden ja korruption varjossa	13
2.4 Yhteenveto: Sokkiterapian vaikutukset vuosina 1996-1998	15
3 Talouden nykytila	16
3.1 Kehityssuunta	16
3.1.1 Vuoden 2002 kasvu	17
3.1.2 Kasvusuunnan käänne ja siihen vaikuttanut velkakriisi	17
3.1.3 Tulot ja työttömyys	19
3.2 Rakennereformit ja budjetti	21
4 Venäjä ja lännen talousulkopolitiikka	23
4.1 Leväperäisiä lainoja ja avustusohjelmia – kenen tai minkä puolesta?	23
4.1.1 Inflaatiosta velkaantumiseen	24
4.1.2 Avustuspolitiikan porsaanreikiä	24
4.2 Länsimaiden roistokapitalismia tukeva talousulkopolitiikka?	25
4.2.1 Euroopassa vai sen ulkopuolella?	25
4.2.2 Talousulkopolitiikan taustat	26
4.2.3 EU:n omat intressit avustuspolitiikan takana: Venäjän samanlaisuus ja erilaisuus	27
4.3 EU:n Venäjän strategian kritiikkiä	28
Loppupäätelmät	29
Lähteet	30

Johdanto

Venäjän historia on kiinnostanut tutkijoita jo pitkään. Sen menneisyys on erikoinen ja hämmästyttävä. Venäjä on vaihdellut takapajuisesta valtiosta moderniksi valtioksi ja sen johtajat ovat olleet vahvoja ja ohjailleet kansaa omien näkemystensä mukaisesti, kuten myös muokanneet talouselämää. Se on ollut kuitenkin kykenemätön saattamaan suunnattomat luonnonrikkautensa kansalaisten yleiseksi hyvinvoinniksi. Esseessä pyritään kuvailemaan Venäjän talouden erityisiä luonteenpiirteitä, tehtyjä reformeja ja niiden seurauksia. Vaikka pääpaino onkin kommunismin jälkeisessä kehityksessä, käydään läpi myös sitä edeltävää aikaa, koska historia selittää tehtyjä ratkaisuja. Ensimmäisessä luvussa keskitytään nimenomaan tähän historiaan ja kuvaillaan Venäjän muuttumista sosialistista suunnitelmataloutta harjoittavaksi Neuvostoliitoksi. Edelleen kuvaillaan Gorbatsovin pyrkimyksiä uudistuksilla säilyttää Neuvostoliitto, joka muutettiin takaisin Venäjäksi demokratian ja markkinatalouden puolesta liputtavan Boris Jeltsin toimesta. Seuraavaksi luvussa esitellään 1992 aloitettu kolmekohtainen reformipaketti ja sen välittömät seuraukset. Toisessa luvussa jatketaan reformien seurausten pohtimista Jeltsinin toisen kaudesta kaudesta vuoden 1998 talouskriisiin asti. Osiossa käsitellään erityisesti yksityistämisen vaikutuksia ja niiden osuutta pankkikriisin syntyyn. Kolmannessa luvussa pyritään kuvailemaan nykypäivän Venäjän talouden erityispiirteitä ja nimetään tekijöitä, jotka siihen vaikuttavat. Luvussa pohditaan myös tulevaisuuden mahdollisia kehityssuuntia ja uusia reformiehdotuksia. Neljännessä luvussa tarkastellaan kriittisesti lännen ja Venäjän välisiä suhteita ja pohditaan EU:n talousulkopolitiikan roolia Venäjän kehityksessä 1990 –luvulla.

1 Venäjä – Neuvostoliitto – Venäjä

Ymmärtääksemme vuonna 1992 aloitetun sokkiterapian, on syytä ensin läpikäydä ne kehitysvaiheet, jotka vaikuttivat taustalla. Näiden kehitysvaiheiden käynnistäjinä toimivat itänaapurimme vahvat johtajat, kuten Lenin, Stalin, Gorbatsov ja Jeltsin ja uudistusten toteuttajina heidän luottohenkilönsä ja valtaeliitti.

1.1 Neuvostoliiton alkutaipale

Kommunististen vallankaappauksien tapahtuessa tsaarinajan Venäjällä maa oli takapajuinen ja jälkeenjäänyt. Sitä hallitsi itsevaltiass tsaari, joka ei ollut onnistunut kehittämään Venäjää eurooppalaiseksi moderniksi yhteiskunnaksi, vaan maa oli teknisesti kehittymätön maatalousvaltio. Tästä syystä maan radikaali älymystö näki marxilaisuudessa mahdollisuuden parantaa maan taloutta

ja sotilastekniikkaa. (Hanson 2000, 192.) Lokakuussa 1917 Leninin onnistui saada valta maaliskuun vallankumouksen neuvostoilta, minkä jälkeen hän saattoi toteuttaa näkemyksensä marxismista - valtion omistamasta ja hallitsemasta maasta, yksipuoluejärjestelmästä ja salaisesta poliisista. Itse vallankumous ei juurikaan vaatinut uhreja, mutta sitä seurannut sisällissota kommunistien ja heitä vastustavan eliitin ja maaseutuväestön välillä tappoi useita miljoonia ihmisiä. (Susiluoto 1996, 15)

Ennen kuolemaansa vuonna 1924 Leninin onnistui vakauttaa Neuvostoliittoa muun muassa uuden talouspolitiikan, NEP:n avulla, joka vapautti viljamarkkinat ja mahdollisti pienimuotoisen yksityisyrityksen kaupungeissa. Tämä kaikki kuitenkin menetettiin Stalinin varmistettua vallan itselleen vuoteen 1928 tultaessa, jolloin hän Leninin oppeja mukaillen aloitti "vallankumouksen ylhäältä käsin" päämääränään rakentaa sosialismi maaseutuvaltaiseen maahan lähinnä suunnitelmatalouden avulla (Hanson 2000, 194 ja 198). Tavoitteena oli lännen kiinniotto maatalouden kollektivisoinnin ja viisivuotissuunnitelmien avulla (Susiluoto 1996, 25). Valtion suunnitteluvirasto Gosplan perustettiin asettamaan tuotantotavoitteet, huolehtimaan resurssien jaosta ja valvomaan tehtaiden ja kollektiivitulojen tuotantomääriä (Hanson 2000, 199). Maatalousväestön pakottaminen kolhooseihin ja sovhooseihin tapahtui äärettömän väkivaltaisesti, mutta sen tarkoituksena olikin taata riittävästi työvoimaa tehtaisiin ja työleireille (Susiluoto 1996, 35). Raskaan teollisuuden kehitys ja sen työläisten arvostus lähtivätkin nousuun, sillä heidän tehtävänään oli valmistaa maataan tulevaisuudessa häämöttävään sotaan kapitalistista maailmaa vastaan.

Toisessa maailmansodassa Neuvostoliitto pääsi näyttämään sosialistisen suunnitelmataloutensa tuotoksia, vaikka olikin aluksi pahasti alakynnessä natsi-Saksan hyökätessä maahan 1941. Liittouma Yhdysvaltojen ja Britannian kanssa kuitenkin teki Neuvostoliitosta yhden sodan voittajavaltioista, joka pääsi levittämään rajojaan ja systeemiään Baltian maihin ja Itä-Saksaan. Tämä legitimoiti lopullisesti Stalinin vallan ja hänen luomansa järjestelmän oikeutuksen. (Hanson 2000, 202.)

1.2 Rakenteelliset ongelmat alkavat paljastua

Jo 30-luvulla nopean teollistamisen ja suunnitelmatalouden ongelmat tulivat näkyviin. Koska tuotannon määrä ja nopeus tavoitteita saavutettaessa olivat tärkeämpiä, ei laadunvalvontaa harjoitettu juuri lainkaan. Samasta syystä teollisuuslaitteiden modernisoiminen oli hankalaa, sillä se olisi edellyttänyt tavoitteiden alentamista asennus- ja harjoitteluajaksi. Lisäksi sekä ympäristö että

ihmiset kärsivät teollisuuden tuhlaavaisesta ja varomattomasta toiminnasta. Kollektivoitu maatalous osoittautui tehottomaksi johtuen oletettavasti niissä työskentelevien heikosta työmoraalista. (Hanson 2000, 200-201.)

Tultaessa 1990-luvulle tilanne oli pysynyt jokseenkin samanlaisena, joskin ongelmat olivat entisestään pahentuneet. Taloutta johdettiin edelleen viisivuotissuunnitelmien pohjalta, joiden tuotantomääräykset sitten välitettiin valtion jättiläismäisiin tehtaisiin. Nämä tuhansia ihmisiä työllistävät, tiettyihin tuotteisiin erikoistuneet tehtaat oli sijoiteltu eri puolille maata keskinäisen riippuvuuden varmistamiseksi. Kuljetuskustannusten ja vanhentuneen tekniikan takia energian kulutus oli valtaisa, mikä ei kuitenkaan ollut ongelma maan öljyvarojen takia. Työntekijöiden motivaatio oli oikeuksien laajentumisen myötä entisestään laskenut ja juopottelu työpaikoilla oli varsin yleistä. Palkat oli standardisoitu, eikä sidottuna tulokseen, joten työt sujuivat varsin hitaasti, minkä lisäksi odotukset tuotantotavoitteiden täyttämiseksi houkuttelivat lukujen vääristelyyn ja korruptioon. Koska neuvostotalous keskittyi edelleen erityisesti sotateollisuuteen, missä saavutettiin hyviä tuloksia, kulutustavaroiden tuotanto oli olematonta. (Sailas 1996, 185-187.) Varsinkin Neuvostoliiton viimeisinä vuosina paitsi kulutus- myös ruokatavarat olivat säännönmukaisesti loppu kauppojen hyllyiltä, sillä valtion määräämät keinotekoiset alhaiset hinnat saivat kauppojen työntekijät siirtämään osan tuotteistaan mustaan pörssiin. Tästä johtuen korruptio, monimutkaiset vaihtosuhteet ja jonotus olivat neuvostokansalaisen arkipäivää, jota virallinen Neuvostoliitto ei halunnut myöntää. (Sailas 1996, 233-234.)

Huolimatta Gorbatsovin 80-luvun lopulla lanseeraamien uudistusten - pienimuotoisen yrittäjätoiminnan sallimisen ja talouden uudistuspyrkimysten, menestyksestä Neuvostoliiton taru oli lopussa (Sailas 1996, 88). Uudistaessaan Neuvostoliiton järjestelmää ja ideologiaa Gorbatsov oli menettänyt otteensa puolueesta, ja puoluejohdon menettäessä valtansa myöskin taloudellinen järjestelmä luhistui vuonna 1990. Gosplanin auktoriteetti tuottajien silmissä romahti, eikä tuottajilla ollut enää mitään syytä noudattaa sen suunnitelmataloutta. Tämä siirsi teollisuusyrityksienkin välisen tavaravaihdon mustaan pörssiin, minkä lisäksi valvovan auktoriteetin puute aiheutti suoranaista varkautta. Keskusvallan murentuessa nationalistiset intressit heräsivät varsinkin Baltian maissa, ja yhdessä talouden kriisin kanssa aloittivat Neuvostoliiton hajoamisprosessin loppuvuodesta 1990. (Hanson 2000, 207-208.)

1.3 Neuvostoliiton perintö Venäjälle

Entisenä kommunistina ja Gorbatsovin alaisena vaikutusvaltansa hankkinut Boris Jeltsin oli vuodesta 1989 puhunut demokratisoimisen ja markkinatalouden puolesta. Hänen ajatuksensa saivat suosiota niin äänestäjien kuin kongressiedustajienkin keskuudessa, ja hänen ajamansa yksipuoluejärjestelmän lopettaminen toteutuikin 1990. Alkuvuodesta 1991 hän vaati Gorbatsovia eroamaan virastaan, mistä oli seurauksena lopullinen vallanvaihto joka huipentui "Valkoisen talon" kommunistien vallankaappausyritykseen jonka jälkeen Jeltsinin valta vahvistui. (Hanson 2000, 208-209.)

Neuvostoliitto julistettiin virallisesti kuolleeksi uudenvuoden aattona 1991, ja sitä tuli jälleen Venäjä. Varsinkin länsimaat ottivat tiedon iloiten vastaan, kannustaen sitä siirtymään demokratiaan ja markkinatalouteen niin pian kuin mahdollista. He kuitenkin aliarvioivat pahasti Venäjän järjestelmän rakenteelliset ongelmat jotka periytyivät neuvostoliiton historiasta. Pahin niistä oli Stalinin aloittama suunnitelmatalous, jonka jäljiltä maassa oli vanhanaikaisia, saastuttavia ja energiaa haaskaavia tehtaita, joiden tuotteille ei ollut markkinoita. Nämä tehtaot kuitenkin työllistivät miljoonia ihmisiä, joiden hyvinvointi ja turvaverkko olivat sidottuina työpaikkoihinsa. Toiseksi, kollektivisoitu maatalous oli tehotonta, ja se oltaisiin haluttu korvata yksityisillä farmeilla. Maaseudun primitiivisissä oloissa työskentelivät kuitenkin enimmäkseen vanhukset ja kouluttamattomat, jotka vastustivat markkinatalouden muutoksia. Kolmanneksi, meille itsestään selvät markkinainstituutiot - kiinteistömarkkinat, rahoitussysteemit, sekä osake- ja arvopaperimarkkinat, loistivat poissaolollaan. Neuvostoajan lait eivät tunteneet omaisuuslainsäädäntöä, ja pankkien lainanantotoiminta erosi suuresti länsimaisista. (Hanson 2000, 210-212.) Koko keskitettyä talousjärjestelmää oli johdettu Moskovasta käsin, mistä määrättiin keinotekoinen hinta niin ruplan kurssille kuin neuvostotuotteillekin (Sailas 1996, 185).

Vuoden 1992 alussa tilanne Venäjällä oli Jeltsinin kannalta hankala, sillä talous oli edelleen pahoissa ongelmissa ja konservatiivit yrittivät syöstä hänet vallasta. Julistettuaan itsensä Venäjän ensimmäiseksi pääministeriksi Jeltsin ryhtyi tekemään näkyviä uudistuksia, josta talouselämän länsimaistaminen oli tärkeimpänä. Jeltsinin ja hänen työryhmänsä strategiana oli ennemminkin revolutionäärinen kuin evolutionäärinen muutos kohti kapitalismia, mikä perusteltiin konservatiivien uhall ja pitkäntähtäimen suunnitelmassa kannattavampana. (Hanson 2000, 212-213.)

1.4 Sokkiterapia

Tammikuussa 1992 aloitetun reformin pääsuunnittelijoina oli nuoren varapääministeri Jegor Gaidarin työryhmän lisäksi myös läntisiä talousasiantuntijoita, sekä IMF (International Monetary Fund). Esimerkkiä haettiin Puolan ja Viron shokkiterapioista, eli talouden tervehdyttämisohjelmista, joiden tavoitteena on inflaation kuriin saattaminen ja talouden vakauttaminen, tosin työttömyyden ja konkurssien kustannuksella. Mikään niistä ei kuitenkaan moneen vuoteen toteutuneet Venäjällä, joten sokkiterapia-termin käyttö ei välttämättä ole perusteltua. (Sailas 1996, 190-191.)

Venäjällä toteutetun taloussuodistuksen tavoite oli kolmikohtainen. Ensinnäkin, neuvostotalouden keinoitekoisesti alas määräämät **hinnat vapautettiin**, mikä luonnollisesti johti niiden räjähdysmäiseen nousuun. Vaikka prosessi mitätöi kansalaisten säästöt, se kuitenkin toi kaupat täyteen kulutustavaroita ja ruokaa, vähentäen siten mustan pörssin merkitystä. (Hanson 2000, 213.) Myös ruplan arvo vapautettiin, jolloin siitä tuli vaihdettava valuutta ja sen arvo alkoi määräytyä muiden valuttojen perusteella (Sailas 1996, 191).

Rahatalouden vakauttamisen tärkeimpänä tavoitteena oli pienentää inflaatiota ja tehdä ruplasta vahva valuutta. Keväällä 1992 neuvostoaikaiset tehtaat ja kollektiivitilat olivat kuitenkin pahoissa ongelmissa raaka-aineiden ja tarvikkeiden hintojen noustua. Tämän johdosta kansanedustajat vaativat Venäjän keskuspankkia painamaan lisää ruplia tukeakseen vanhaa teollisuutta, aiheuttaen luonnollisesti inflaation pysymisen erittäin korkeana. Vaihtoehtona edellä mainitulle olisi ollut tehtaiden sulkeminen ja miljoonien työttömyys. (Hanson 2000, 214.)

Valtion omaisuuden yksityistäminen oli talouden uudistamisen kannalta välttämätöntä, ja sen ensimmäistä vaihetta ryhtyi vuoden 1992 johtamaan Jegor Gaidarin läheinen työtoveri Anatoli Tsubais. Yksityistämisen alkuperäisenä tarkoituksena oli hankkia valtiolle varoja, mutta teollisuusjohtajien kytkökset sisäpiiriin vaikuttivat lopputulokseen minkä seurauksena valtion yritykset ja tehtaat jaettiin käytännössä ilmaiseksi. Jokainen venäläinen sai yksityistämisen "voutserin", eli eräänlaisen sekin jota saattoi käyttää maksuvälineenä yksityistämishuutokaupoissa, tai myydä eteenpäin. (Sailas 1996, 196-197.) Tällä menettelyllä oli tarkoitus taata jokaiselle osa neuvostoaikana yhdessä perustetuista yhtiöistä, ja saada kannatusta markkinatalouspolitiikalle. Venäläiset eivät kuitenkaan ymmärtäneet "voutsereidensa" merkitystä, eikä tuottamattomien

tehtaiden omistaminen juuri kiinnostanut. Niinpä he sijoittivat sekkinsä rahastoihin tai myivät ne tappiolla eteenpäin, mikä sai aikaan keinottelua. (Hanson 2000, 214.) Toinen Tsubaisin suunnittelema yksityistämisen malli koski suurien työpaikkojen muuttamista osakeyhtiöiksi. Tähän työntekijöillä oli kaksi vaihtoehtoa, joista suositummaksi nousi malli, jossa työntekijöiden annettiin ostaa 51 prosenttia osakkeista valtion määräämään hintaan. Loput osakkeet jäivät valtion myytäväksi markkinahintaan. (Sailas 1996, 197)

Yksityistämisen toinen vaihe käynnistyi kesällä 1994, jolloin oli tarkoitus aloittaa jäljellejääneiden valtion yritysten osakkeiden myynti huutokaupoissa rahaa vastaan. Kaikkia osakkeita ei kuitenkaan päästetty myyntiin, sillä kotimaisten ostajien vähyyden vuoksi pelättiin valtion omaisuuden joutumista ulkomaalaisille. Venäläiset pankit kuitenkin näkivät tilaisuuden, ja tarjosivat hallitukselle suurlainaa mitä vastaan pankit saisivat hallintaansa osakkeet. Niinpä talousuudistuksen huipentumana vuonna 1995 lähinnä kaksi hallituksen suosikkipankkia, Oneksim ja Menatep, jakoivat keskenään maan tärkeimpien yritysten osakkeita. Samalla syntyi muutaman kymmenen suuririkkaan, "oligarkin", joukko, joka pian hallitsi niin maan mediaa, energia- ja mineraali esiintymiä kuin pankkejakin. Tästä luonnollisesti seurasi syytteitä sisäpiirikaupoista ja edellä mainittujen pankkien suosimisesta tarjouskilpailuissa, mutta hallitus torjui kritiikin vedoten tavoitteeseensa luoda teollisuuden ja pankit yhdistäviä ryhmittymiä, jotka kykenevät investoimaan maan talouden rakennemuutoksiin. (Sailas 1996, 200-202.)

Yksityistämisen prosessin tavoitteeksi haluttiin tasa-arvoisten lähtökohtien ja omaisuuden jakaminen kaikille venäläisille, mutta todellisuudessa se suosi jo ennestään hyväosaisia, keinottelukykyisiä tai onnekkaita. Yritysten johtoporras ja liikemiehet ymmärsivät yksityistämissehkiensä arvon, mutta tavallinen kansa ei 70 vuoden neuvostovallan jälkeen ollut perillä osakkeista ja arvopapereista. Onnekkaita olivat ne, jotka sijoittivat shekkinsä öljy- tai maakaasuyhtiössä olevaan työpaikkaansa, kun taas vähemmän ovat hyötäneet antiikkisten tehtaiden työntekijät. (Sailas 1996, 197-198.)

Kokonaisuudessaan yksityistämiseen on liittynyt paljon epäselvyyksiä, joista tehtaiden johtoportaan väärinkäytökset, pelko yhtiöiden joutumisesta ulkomaalaisomistukseen, ja uuden omistuksen jakaantumisen salaaminen ovat osoituksena Venäjän poliittisen- ja talouskulttuurin omaleimaisuudesta. Itse prosessi kuitenkin tapahtui hyvin nopeasti, sillä yksityistämisen ensimmäinen vaihe tapahtui puolessatoista vuodessa 1992-94. Anatoli Tsubaisin mukaan yksi sen tärkeimmistä tavoitteista olikin epävarmassa poliittisessä tilanteessa estää peruuttamattomasti paluu vanhaan järjestelmään. (Sailas 1996, 195 ja 198.) Valtion yritysten yksityistäminen ei kuitenkaan

alkanut heti tuottaa tulosta, sillä tehtaiden johto ja työvoima, sekä heidän harjoittamansa neuvostoaikaiset tuotantomenetelmät pysyivät pitkälti ennallaan (Hanson 2000, 214).

1.5 Sokkiterapian seurauksia

Talouden uudistaminen yhteydessä tapahtuneet väärinkäytökset ja kasvava sosiaalinen levottomuus kuitenkin saivat aikaan vastustusta kongressiedustajien parissa. Niinpä Jeltsin joutui vaihtamaan pääministeriksi Viktor Tsemomyrdinin, jonka suhtautuminen markkinatalouteen perustui realistisemmille odotuksille. Jeltsinin ja kongressin välit kiristyivät kuitenkin entisestään vuoden 1993 aikana, vaikkakin Jeltsin uudistuksineen nautti yhä kansansuosiota. Kesällä '93 oli käsillä kaksoisvallan tilanne, jossa valtaa käyttivät toisistaan välittämättä sekä presidentti että kongressi. Sisällissodan uhka huipentui lokakuussa, kun Jeltsinille uskolliset joukot hyökkäsivät kongressin opposition valloittamaan Moskovan "Valkoiseen taloon" ja 150 ihmistä sai surmansa. Jeltsin säilytti valtansa, mutta paljasti Venäjän demokratian todellisen luonteen. Tapauksen seurauksena Jeltsin sai kuitenkin aikaan merkittäviä poliittisia uudistuksia, perustuslain ja kansanedustuslaitoksen uudelleenjärjestelyn. Perustuslaki sisältää vallan kolmijako-opin perusteet, ja lainsäädäntöelimestä tehtiin kaksikamarinen. Liiallisen demokraattisuuden välttämiseksi Venäjän presidentin valtaoikeuksia kuitenkin laajennettiin koskemaan niin armeijaa, pääministeriä, lainsäädännöllisiä etuoikeuksia kuin duuman hajottamistakin. (Hanson 2000, 214-216.)

Perustuslaki ja sitä seuranneet vaalit eivät kuitenkaan helpottaneet maan taloudellista ahdinkoa. Vuoden 1994 alkuun tultaessa inflaatio oli vähitellen saatu kuriin lopettamalla ruplien painaminen, mutta bruttokansantuote ja tuotanto putosivat erittäin voimakkaasti lyhyellä aikavälillä. Tämä johtui pitkälti sota- ja aseeteollisuuteen painottuneesta, vääristyneestä teollisuustuotannon rakenteesta, minkä romahduksen seurauksena armeijan palveluksessa olevat, valtion työntekijät ja tehtaiden työläiset olivat vaikeuksissa tukien lopettamisen ja palkanmaksuvaikeuksien takia.

Yksityisyrityttäminen kuitenkin lisääntyi suuresti talousuudistusten alkuvuosina, sillä vapautunut ulkomaankauppa toi tarjolle myytäviä tuotteita Varsinkin kulutustavaraan ja elektroniikkaan keskittyviä liikkeitä ja tukkumyymälöitä levisi vähitellen ympäri maata. Venäjän markkinatalouden tyypilliseksi piirteeksi tulivatkin juuri yksityisten myyjien muodostamat suuret, tuontitavaran markkinatorit, sekä pienellä alkupääomalla perustetut kioskit. (Sailas 1996, 192.) Myös elintarvikkeiden myynnistä tuli merkittävä yksityisyrityttämisen muoto, kun ulkomaisten tuotteiden lisäksi kollektiivitulojen asukkaat saattoivat alkaa myydä omalla tonttimaallaan kasvattamia

tuotteitaan myytäväksi. Yksityisen maan hankkiminen ja viljelyn aloittaminen ei kuitenkaan ollut kovin helppoa, sillä maata ei haluttu jakaa yksityisviljelijöille, minkä lisäksi ennen 1995 kansanäänestystä maakaupan lainsäädäntö oli epämääräistä. Maassa vallinneesta elintarvikepulasta venäläiset ovat kuitenkin selvinneet siirtymällä osittain luontaistalouteen, missä 1990 sallituilla yksityisten ihmisten puutarhapalstoilla on merkittävä rooli. (Sailas 1996, 204-206.)

Yrittämisen on kuitenkin tehnyt vaikeaksi valtion liiallinen ja tiukka verotus, sekä paikallisten mafioiden vaatimat suojelurahat. Venäläisten tottumattomuus veronmaksuun, sekä luonnollisesti myös oman edun tavoittelu ovat tehneet verojenkeräyksestä varsin haasteellista. (Hanson 2000, 216.) Yksityiset yritykset ovatkin siis erikoistuneet veronkiertoon esimerkiksi kaksoiskirjanpidon ja useiden pankkitilien pitämisellä. Kiinteästi harmaaseen talouteen liittyy myös runsas käteisen käyttö ja mieltymys dollareihin, samoin kuin rahojen tallettaminen läntisiin pankkeihin. Veronkiertoa helpottaa paitsi epäluottamus korruptoitunutta hallintokoneistoa kohtaan, myös verotusvirkamiesten lahjottavuus jotka näin saavat korotusta huonoon palkkaansa. (Sailas 1996 207-210 ja 212.)

1.6 Tuloerojen esiinmarssi

Neuvostoliiton ideologian mukaan maassa kaikki olivat samanarvoisia eikä tuloeroja ollut. Todellisuudessa kuitenkin osa kansasta eli köyhyudessa, ja työstä sai mitätöntä palkkaa ilman että sitä edes tarvitsi tehdä. Neuvostoliiton hajottua ja talousuudistuksen myötä tuloerot kuitenkin repesivät, ja vuonna 1995 ne olivat jo maailman huippua. Tuolloin oli muodostunut suurrikkaiden joukko, jotka keräsivät 35-40 prosenttia koko maan tuloista. Nämä olivat yhtiöiden ja puoluekoneiston virkamiehiä, sekä nuoria, rohkeita, akateemisesti koulutettuja yrittäjiä, joiden toimia "villin kapitalismin" Venäjällä vauhditti paitsi oman vaurastumisen varmistaminen, myös pelko muutosten perumisesta ja lainsäädännön kehittyminen.

Köyhempi väestö sen sijaan kärsi korkeasta inflaatiosta, sekä uudenlaisesta köyhyyden tunteesta kun aikaisemmin tyhjät kaupat olivat täynnä tavaraa, mutta heillä ei ollut niihin varaa. Talousuudistuksen aiheuttamasta ahdingosta huolimatta riittävät tulot omaavien venäläisten määrä kuitenkin moninkertaistui hyvien palkkojen myötä. Merkittäväksi tulonlähteeksi muodostuivatkin varsinaisen työn rinnalla tehtävät sivu- ja lisätyöt, jotka usein palvelevat harmaata taloutta. Venäjän työministeriö arvioikin vuonna 1995, että puolet maan BKT:sta syntyy tilastojen ulkopuolella

varjotalouden parissa, samoin kuin 60 prosenttia tuloista jää verotuksen ja tilastoinnin ulkopuolelle. (Sailas 1996, 217-221.)

2 Venäjän talousreformien vaikutuksia – Jeltsinin toisesta kaudesta vuoden 1998 talouskriisiin

Venäjän talous näytti suhteellisen vahvalta vuoden 1997 alussa – tai ainakin vahvemmalta kuin koskaan siirtymäperiodin aikana. Sekä tuotanto että bruttokansantuote olivat kääntyneet hienoiseen kasvuun, Venäjän rahapolitiikka oli sitoutunut inflaation torjumiseen IMF:n stabilisaatiopolitiikan mukaisesti ja valuuttakurssi oli kiinnitetty vuonna 1995. Inflaatio niukkeni vuosien 1995 ja 1997 välillä 131 prosentista 11 prosenttiin (OECD 2000, 34). Vakautunut taloudellinen tilanne, uskottava valuuttakurssikiinnitys sekä korkeat korot houkuttelivat Venäjälle huomattavan määrän ulkomaisia sijoittajia vuodesta 1996 lähtien (Lukkarila 2003, 34).

Luottamus markkinoihin alkoi kuitenkin hiipua, lyhytaikainen pääoma pakeni maasta ja osakkeiden hinnat romahtivat. (Lukkarila 2003, 30) Elokuussa 1998 Venäjän viranomaiset päättivät laajentaa ruplan kurssin vaihteluväliä. Se merkitsi käytännössä devalvaatiota. Devalvaatio ja hallituksen maksukyvyttömyys johtivat lopulta talouskriisiin. Vuosi 1998 palautti Venäjän vähintäänkin siihen pisteeseen, mistä talousreformien nojalla oli ryhdytty ponnistamaan kohti markkinataloutta. (Susiluoto 1999, 194.)

Mikä Venäjän sitten ajoi tuohon pisteeseen? Palataan takaisin reformeihin ja tarkastellaan niiden vaikutuksia Jeltsinin toisen kauden alusta vuoden 1998 talouskriisiin saakka. Kuten edellä käy ilmi, shokkireformeista **rahatalouden vakauttamisella** oli ollut kohtuullisen myönteinen vaikutus talouden kehittymiseen. **Hintojen, yritteliäisyyden ja ulkomaankaupan vapauttaminen** oli puolestaan onnistunut houkuttelemaan ulkomaisia sijoittajia ja pääomaa. Syyttävä sormi kohdistuukin **yksityistämiseen**, joka ei valtion talouden tai kansalaisten kannalta ollut lainkaan nappisuoritus. Tässä jaksossa käsitellään etupäässä yksityistämisen vaikutuksia Jeltsinin toisella kaudella sekä niiden osuutta pankkikriisin synnyssä.

2.1 Sisäpiirikaupat – osakkeet siirtyvät eliitin käsiin

Valtio ei yksityistämisen seurauksena vaurastunut, sillä niin tuotanto kuin luonnonvaratkin livahtivat eliitin, oligarkkien, käsiin. Koko hoidon kruunasi vuoden 1995 lopusta alkanut ja vuonna

1997 huipentunut sisäpiirikaappaus, jossa Venäjän keskeisten suuryritysten osakkeet järjesteltiin pienen joukon haltuun. Tämä tapahtui siis sen jälkeen, kun shekeillä operoitu yksityistämisvaihe oli ehtinyt jo päättyä vuonna 1994. Jeltsin oli nimittäin intoutunut yksityistämisen vastaisen kritiikin huumassa allekirjoittamaan asetuksen, jonka mukaan osakkeet tulisi jatkossa myydä tarjouskilpailussa. Asetusta ei kuitenkaan koskaan sovellettu käytännössä ja prosessi pysähtyi. (Kuorsalo 1999, 25.)

Sen sijaan kuvioihin tuli uusi keino jakaa valtion omaisuutta eliitin kesken: sisäpiirikaappaus. Se lähti liikkeelle, kun Onexim –pankin johtaja Vladimir Potanin ehdotti, että tehtaiden osakkeet luovutettaisiin pankkien hallintaan pantteina valtiolle myönnettävistä veloista. (Kuorsalo 1999, 26-27.) Hanke nimeltään ”osakkeita lainoja vastaan” varmisti siis, että osakkeet varmasti sijoituivat vain pienen piirin käsiin. Valtio joutui kuittamaan IMF:ltä 700 miljoonan dollarin lainan luovutettuaan öljy-yhtiönsä osakkeet yksityiselle (Oneximille yllättäen!) pilkkahintaan. Sisäpiirikaappausten aikana tavallisella kansalaisella ei ollut edes vautserin verran osaa tai arpa osakejärjestelyissä. Rahaeliitti puolestaan tarttui yhä hanakammin vallankahvaan presidentti Jeltsinin sairastellessa. Oligarkit toimivat ”poliitikkoina” ja päätöksentekijöinä ajaen ainoastaan omia etujaan.

2.2 Keinottelua pankkimaailman kulisissa

Neuvostotalouden kolme perusvoimaa olivat olleet sotateollisuus, energiassektori ja maatalous. Markkinatalouden myötä jaolle ilmaantui haastaja: uudet pankki- ja liikemiespiirit. (Kuorsalo 1999, 32). Vuonna 1995 valtio ryhtyi rahoittamaan budjettivajettaan lyhytaikaisilla lainapapereilla, joista on parhaimmillaan saanut lähes parin sadan prosentin korkotuotot. Tämä oli Kuorsalon (1999, 33) mukaan kädenojennus pankeille, joiden valta alkoi kasvaa samassa tahdissa, kun valtio velkaantui.

Koska rahamarkkinat tarjosivat huimia voittoja, tuotantoon sijoittaminen ei ollut mielekäästä. Oma kulutustavarateollisuus ei kehittynyt vaan tavaraa tuotiin ulkomailta ja myytiin moninkertaiseen hintaan. Käänteisesti kannattavien investointikohteiden puuttumisen vuoksi pankit sijoittivat juuri valtion velkakirjoihin (Lukkarila 2003, 35.) ”Venäjän talouskriisin yksi perusyhtälö tiivistyykin kysymykseen, miksi maassa on ollut ostovoimaa maksaa esimerkiksi silityslaudasta kolme kertaa enemmän kuin Suomen vähittäiskaupoissa, mutta ei edellytyksiä rakentaa omaa tuotantoa näin houkutteleville markkinoille.” (Kuorsalo 1999, 33-34.)

Puhe pankeista Venäjän omistajina ei ole perusteeton, vaikka niiden yhteenlasketut taseet vastasivatkin vain 35 prosenttia bruttokansantuotteesta (Kuorsalo 1999, 55). Teollisuusomistukset oli nimittäin järjestelty niin, etteivät ne näkyneet pankkien taseissa. Lisäksi omaisuuksien keskittymistä peiteltiin ristimällä pankkien ympärille syntyneet yritysryppäät ”finanssi-teollisiksi ryhmittymiksi”. Niiden tarvetta perusteltiin tuotannon kehittämisen vaatimilla investoinneilla, joita ei kuitenkaan ollut.

Tavallisten kansalaisten luottamus pankkeihin palaili takaisin vuoden 1996 presidentinvaalien jälkeen ruplan pysyessä vakaana ja inflaation kohtuullisena. Valuuttatilit tarjosivat jopa kymmenen prosentin korkotuloja. Aiemmin tallettajien luottamusta olivat syöneet muun muassa huijaripankit, jotka kalastelivat asiakkaita yli tuhannen prosentin korolla ja häipyivät sitten jälkiä jättämättä. (Kuorsalo 1999, 66.) Pankkikriisi osoitti kuitenkin, että osa pankeista oli vain kulisseeja. SBS-Agron toimitilojen omistukset oli esimerkiksi järjestelty johtaja Alexandr Smolenskille kuuluvien yritysten tiliin. Juuri SBS-Agro jätti pankkikriisin seurauksena jälkeensä joukon petettyjä kansalaisia. Uusista pankeista vain SBS-Agro oli aktiivisesti houkutellut henkilöasiakkaita. (Emt.: 67.) Yksi venäläisten pankkien erityispiirre onkin ollut kotimaisten talletusten vähäinen ja pienenevä osuus (Lukkarila 2003, 35).

2.3 Harmaan talouden ja korruption varjossa

Jeltsinin kaudella Venäjän johtaminen oli varsinaista eliitin sisäistä kissa ja hiiri –leikkiä, taistelua rahasta ja vallasta, ja sitä leimasivat alituiset erottamiset ja uudelleen nimittämiset hallituksessa. Mitä sairastumisiltaan ehti, presidentti Jeltsin keskittyi ulkopolitiikkaan ja laiminlöi sisäpolitiikkaa. Yhteiskunnan ja talousjärjestyksen muutokseen tarvittavaa lainsäädäntöä ei ehditty säätää. Hajanaisella duumalla oli käytettävissään ainoastaan suppeaa budjettivaltaa ja se piti muutenkin presidentin erottamista ja Neuvostoliiton lipun, vaakunan ja hymnin palauttamista tärkeämpinä kysymyksinä kuin vero-, rikos-, maa- tai yrityslakeja. (Valkonen 1999, 75.) Puoluelaitoskin oli kehittymätön, mikä osaltaan kannusti oman edun tavoitteluun (Emt.: 95-96). Budjetin laadinta myöshästy joka vuosi, valtio ei kantanut verotuloja riittävästi ja korruptio teki systemaattisen talouspolitiikan lähes mahdottomaksi. Rupla onnistuttiin kuitenkin vakauttamaan keinoitekoisesti muutamaksi vuodeksi elokuuhun 1998 saakka. Tämä tehtiin IMF:n lainojen ja läntisten valtioiden sekä pankkien tuella. (Valkonen 1999, 76-77). (Lisää lännen ja Venäjän suhteista kappaleessa 4)

Harmaan talouden ansioista Venäjällä oli ennen elokuun 1998 ruplan romahdusta yllättävän paljon ostovoimaa, joka ei tilastoissa näkynyt (Kuorsalo 1999, 119.) Yleinen käytäntö oli se, että ne yritykset, jotka palkkoja ylipäättään makselivat, kuittasivat paperille aivan eri suuruisen summan kuin työntekijälleen todellisuudessa maksoivat. Palkat saatettiin naamioida kätevästi myös vaikkapa korottomiksi luotoiksi, korkotuloiksi tai vakuutuksiksi. (Emt., 131.) Yksityishenkilöiden veronmaksuintoa tuskin motivoi se, että palkkoja ja eläkkeitä makseltiin kovin nihkeästi – jos ollenkaan, usko poliitikkoihin oli kadonnut jo aikoja sitten (mikäli mitään uskoa koskaan oli ollutkaan) ja suunnattomat tuloerot puolestaan kertoivat siitä, että valtion rahoilla mälläsivät vain harvat ja sitäkin harvemman joukon valitsemat samaan aikaan, kun suuri osa väestöstä eli köyhyyydessä. Mainittakoon kuitenkin, että ennen vuoden 1998 talousromahdusta keskituloisen ja ostovoimaisen väestön osuus oli tosin nousussa suurissa kaupungeissa Moskovassa ja Pietarissa.(Emt., 144.)

Valtion taloudellista tilaa ei suinkaan helpottanut se, että yritykset eivät maksaneet verojaan likipitäänkään säännöllisesti. Viranomaisten arvioiden mukaan alle viidennes maksoi veroja pykälien mukaisesti. Puolet maksoi veroja epäsäännöllisesti ja yli kolmannes jätti verot kokonaan maksamatta. Joidenkin arvioiden mukaan harmaa sektori on jopa virallista suurempi. (Kuorsalo 1999, 119.)

Eräs Venäjän taloudelle tyypillinen piirre, vaihtokauppa (venäläisittäin barteria), oli myös niin ikään ”laillinen” keino kiertää veroja. Yksi tähtitaktikoija tällä saralla on ollut Ladoja valmistava AutoVaz, joka verottajan mukaan hoitaa maksuliikenteen AFK-nimisen yhtiön kautta, jonka rinnalla puolestaan toimii jälleenmyyjien yhdistys. ”Sille toimitetaan autot vekseleitä vastaan. Ne menevät AFK:lle, joka sitten kuittaa rahat jälleenmyyjien yhdistykseltä. Näin 80 prosenttia liikevaihdesta hoituu ilman rahaa ohi verottajan.” (Kuorsalo 1999, 120-121.)

Jeltsinin valtti toiselle kaudelle tultaessa vuonna 1996 olivat hänen lupauksensa korruption kuriin saattamisesta. Venäjähän loisti korruptiotilastojen kärjessä Venezuelan, Kamerunin, Kiinan ynnä muiden seurassa. Todellisuudessa Jeltsinin toisella kaudella kävi kuitenkin niin, että valtio vain kohosi korruptiotilastoissa neljän ”parhaan” joukkoon. (Kuorsalo 1999, 122.) Surkuhupaisia esimerkkejä korruption mielikuvitukseksikaasta maailmasta on lukemattomia: Jeltsinin palkitsema ortodoksinen kirkko toi maahan savukkeita ja alkoholijuomia humanitaarisen avun nimikkeellä, kansallinen urheilun tukisäätiö puolestaan toimi maan suurimpana vodkan tuojana, eikä tilastotietojen mukaan maahan oltu tullattu ainoatakaan Mercedeksen huippumallia, joita Moskov

kaduilla pörräsi satoja. (Emt.: 125-126.) Kuten jo edellä on tullut ilmi, pääomapako ei sekään edesauttanut valtion kassavaran kartuttamista. Joidenkin laskelmien mukaan jokaista Venäjälle sijoitettua dollaria kohti maasta on paennut 15 dollaria.

2.4 Yhteenveto: Sokkiterapian vaikutukset vuosina 1996-1998

Vuosien 1996 ja 1998 välillä Venäjän talous siis kasvoi **rahatalouden vakauttamisen** (inflaation kuriin saattaminen ja valuuttakurssin kiinnittäminen) ja **kaupan vapauttamisen** (sijoittajien kiinnostus) ansiosta. **Yksityistäminen** toi kuitenkin mukanaan ilmiöitä, joita ovat oligarkkien poliittinen valta ja valtion omaisuuden siirtyminen heidän käsiinsä, keinottelu, harmaa talous, korruptio ja pääomapako sekä tuloerojen kasvu ja suuren väestönosan köyhtyminen.

Johanna Lukkarilan (2003: 30) mukaan Venäjän vuoden 1998 talouskriisin taustalla olivat öljyn maailmanmarkkina-arvon, sijoitusinnon hiipumisen, osakkeiden hintojen romahtamisen ja ruplan devalvaation lisäksi seuraavat seikat:

- 1) julkisen sektorin pysyvät budjettialijäämät
- 2) ja kasvava lyhytaikainen velka,
- 3) alhainen investointi- ja säästämisaste,
- 4) heikko pankkisektori sekä
- 5) sekä huono verojärjestelmä.

Näillä talouskriisiä taustoittavilla seikoilla on puolestaan yhteys yksityistämiseen sekä yksityistämiseen liittyviin ilmiöihin, kuten edellä on esitetty. Budjettialijäämä olisi esimerkiksi saatu kuriin, jos valtio ei olisi luovuttanut omaisuuttaan pilkkahintaan oligarkkien haltuun, oligarkkien politikointi vain tuki velan kasvua ja ahneus romutti verojärjestelmää siten, että verokierrosta tuli pikemminkin sääntö kuin poikkeus. Lisäksi yllä mainitut seikat ovat toistensa syy-seuraus -suhteita. Esimerkiksi huono verojärjestelmä luo julkisen sektorin budjettialijäämää, alhainen investointi- ja säästämisaste heikentävät pankkijärjestelmää jne.

3. Venäjän talouden nykytila

Tässä osiossa on tarkoitus kuvata nykypäivän Venäjän talouden yleispiirteitä. Kasvun suunnan ja siihen vaikuttavien tekijöiden kautta, voidaan kartoittaa mahdollisia reformeja. Reformien

tarkoitus, yleisessä mielessä, on edesauttaa Venäjän taloudellista kehitystä. Järkevä reformipaketti on sellainen, joka ottaa Venäjän erikoispiirteet huomioon. Lopuksi tarkastellaan missä mitassa budjetti ja rakennereformit ovat yhteen sovitettavissa.

3.1 Kehityssuunta

Useimpien mittausten mukaan Venäjän talous on hyvässä tilassa. Kasvun kannalta Venäjä näyttäisi suuntaavan ylöspäin. Vaikuttaa siltä, että vuoden 2002 kasvu olisi noin neljä prosenttia. Positiiviset taloustrendit venäjällä voidaan selittää useilla rakennemuutoksilla. Talous näyttäisi muovautuvan niiden sektoreiden ehdoilla, jotka ovat riippumattomia erilaisten hintojen korotuksista, etenkin niistä hinnankorotuksista jotka juontavat juurensa ulkomailta. Mainittakoon kotimaisten resurssien vienti ja ns. ei-vaihdettavat tuotteet kuten kotimaiset palvelut. (World Bank, 2003.)

Suuriluokkaisia taloudellisia häiriötä ei ennusteta vuodeksi 2003, joten kasvun pitäisi jatkua, mutta kasvun määrää on vaikea ennustaa. Kasvuennustukset vaihtelevat kolmesta prosentista seitsemään prosenttiin. Ennusteet voidaan siis jakaa optimistisiin ja pessimistisiin. Pessimistisesti ajattelevat löytyvät yleensä erilaisten julkisen sektorin episteemisistä yhteisöistä (ns. think tank). Optimistit löytyvät sen sijaan uudelta yksityiseltä sektorilta. (World Bank, 2003.) Onko olemassa syytä tälle ennusteen epämääräisyydelle?

Sen sijaan, että analyytikot syyttäisivät sekavia tietoja ennustettavuuden vaikeudesta, he voisivat etsiä syitä Venäjällä parhaillaan meneillään olevasta talouden rakenteen murroksesta. Olisi annettava hyväksyttävä selitys sille, miksi samaan aikaan kun Venäjän päävientitavaraa myydään huippuhinnoilla ulkomaille, teollinen sektori kuihtuu ja ulkomaiset investoinnit hiipuvat. Yhdistetyt tiedot eivät yksinkertaisesti anna täsmällistä kuvaa Venäjän talouden näkymistä. Yhdistetyt luvut kasvusta, investoinneista ja kulutuksesta eivät kerro juuri mitään niistä erilaisista tuottajista ja yrityksistä, joista Venäjän talous koostuu. Näiden välillä vallitseva dynamiikka muokkaa Venäjän taloutta. Ymmärtämättä Venäjän talouden omalaatuisuutta, ei voi laskea tai ennustaa kasvua. Öljykonglomeraatti ja vanha kenkätehdas saattavat toimia samassa ympäristössä, tämä ei kuitenkaan tarkoita, että heillä olisi paljon yhteistä. Kasvuennusteet hämärtyvät riippuen siitä mikä talouden segmentti on tarkastelun alla. Venäjän talouden kerrostumat tulee näin ollen tarkasti selvittää ja niiden kehitystä kartoittaa, ennen kun yhdistettyä ennustusta bruttokansantaloustuotteesta voidaan tehdä.

3.1.1 Vuoden 2002 kasvu

Kumulatiivisesti laskettuna vuoden 1998 jälkeen kasvu Venäjällä on ollut jopa 25 %. Tämä tarkoittaisi sitä, että vuoden 2003 kasvu olisi luokkaa 4.3 %. Prosenttiluku on kuitenkin toistaiseksi vain ennuste, eikä tarkkaa lukua ole vielä pystytty arvioimaan. Rakenteeltaan Venäjän talous on kehittynyt kiinnostavaan suuntaan. Kehityssuunnalla on kuitenkin riskinsä, jotka pitäisi huomioida.

Venäjän kehitys vuonna 2002 voidaan tulkita perinteisellä tavalla, sille on siis joitain hyvin leimallisia piirteitä. Perinteinen tulkinta on, että viennin kysyntä ja parannetut vientisääntelyt (jotka luonnon resurssien korkea hinta markkinoilla sekä devalvaatio laukaisevat) olisivat olleet keskeisiä tekijöitä kasvusuhdanteessa vuonna 1999. Täten, tulkintaketjua jatkaen, investointien kysyntä tulisi keskeiseksi vaikuttajaksi vuoden 2000 alussa, jonka jälkeen kulutuskysyntä vie potin loppuvuodesta 2000. Kulutuskysyntä, niin julkisella kuin yksityisellä sektorilla, on siis hidastuottoisempaa kuin esim. vienti. (World Bank, 2003.)

Trendi jatkuu siis yhä. Mutta millä tavalla tämä näkyy Venäjän talousrakenteessa? Kulutuskysyntä aiheuttaa eräänlaisen tyhjiön, joka tulee täyttää tuonnilla. Tuontihan ei edistä oman maan kasvua, vaan pikemminkin hidastaa sitä. Kulutuskysyntä näkyy myös palveluiden kysynnään lisäyksenä. Palvelut eivät myöskään tuota juuri mitään. Vuonna 2002 palveluiden tuottaminen ohitti tuotteiden valmistuksen. Toinen Venäjän talouden rakenteen suuntaa osoittava muuttuja on, että vientiin suuntautuneet teollisuuden alat ohittivat kotimaan markkinoille suunnatut teollisuuden alat. Venäjä ohjaa tuottonsä ns. ei-vaihdettavien tuotteiden suuntaan, enimmäkseen juuri palveluiden ja luonnonvarojen hyödyntämiseen. (World Bank, 2003.)

3.1.2 Kasvusuunnan käänne ja siihen vaikuttanut velkakriisi

Venäjä tuottaa energiaa muulle maailmalle kulutettavaksi. Luonnonresursseja hyödyntävä maa on kuitenkin kansainvälisten hintavaihteluiden armolla (tai ilmaistuna talousjargonissa: hinnat ovat volatiileja ja oman talouden ulkopuolelta määrättyä). Talouden pitkäjänteistä tuottavuutta on siksi vaikea arvioida, ja tämä tuo mukanaan riskejä, joita on vaikea säädellä koska niiden juuret ovat ulkomailla. Jatkuvuutta ja pitkäjänteisen suunnittelun mahdollisuutta tämänkaltaisen rakenne ei talouteen tuo. (World Bank, 2003.)

Toinen ongelma liittyy palveluiden tuottoon. Panostaminen palveluihin ei ehkä kata sitä hävikkiä työmarkkinoilla, jonka teollisten alojen laskusuhdanne tuo mukanaan. Historiallisestihan Venäjän talous on hyvin laajasti teollista. Laajaa kuvaa Venäjän taloudesta luonnonresursseihin ja palveluihin perustuvana, voidaan kuitenkin täsmentää. Venäjän yrityksillä on aivan luonteenomaisia piirteitä, joita tarkastelemme tuonnempana. (World Bank, 2003.) Ennen sitä käännytään kuitenkin tarkastelemaan vuonna 1998 tapahtunutta taloudenkriisin luonnetta.

Vuonna 1998 tapahtui Venäjällä kriisi. Kriisin ytimessä oli rahoitukseen (fiscal) liittyvä ongelma. Keskushallinto oli kykenemätön keräämään veroja, esimerkiksi pienet yritykset olivat mafian ja yli-innokkaan verotuksen puristuksen välissä. Tällaisissa olosuhteissa ei vaikuta yllättävältä, että ihmiset pimittivät tulonsa, jolloin verojen keruu luonnollisesti mutkistuu. (Hanson 2000, 216-217.) Keskushallinto oli sitä paitsi riippuvainen rahamarkkinoista ja ulkoisesta rahoituksesta. Huomattavasta ulkomaisesta avusta huolimatta hallinto oli kykenemätön hoitamaan laskunsa.

Kriisiä vauhditti tämän lisäksi joukko ulkoisia tekijöitä. Venäjän hallinnon ollessa riippuvainen ulkomaisesta rahoituksesta, tuli Aasian kriisi ikävänä yllätyksenä. Tämän lisäksi öljyn hinnat laskivat. Öljyn hinta vaikuttaa hyvin keskeisesti Venäjän talouden tilaan sillä on laskettu, että öljyn hinnan noustessa tai laskiessa yhdellä dollarilla (tynnyriltä) on tämä vaikutuksiltaan lisäävä tai vähentävä tekijä noin 0.3 %:lla bruttokansantuotteeseen (World Bank, 2003). Kumulatiivisesti näillä vaikutuksilla oli seurauksena siihen että Venäjä oli kykenemätön hoitamaan velkansa. Miten velkakriisi vaikutti Venäjän talouden kasvuun ja minkälaisen rakenteen Venäjän talous sai kriisin jälkeisellä ajalla?

Venäjän talouden eriskummallinen luonne on perua Neuvostoliiton ajoilta. Palvelusektoria voidaan luonnehtia kaikkein ”uusimmaksi” sektoriksi. Uudet palvelualojen yritykset kasvoivat suurten reformien jälkeen; voidaan sanoa täysin vapaassa markkinataloudessa ja kilpailutilanteessa. Sektori, jota kutsutaan teolliseksi, koostuu monesta erilaisesta osasta ja sisältää niin vanhoja kuin uusiakin yrityksiä. Tähän eräänlaiseen ”kaatoluokkaan”, voidaan sijoittaa yritykset, jotka hyödyntävät luonnonresursseja, valmistetuotantoon keskittyneet teollisuusyritykset sekä ne teollisuusyritykset jotka tuottavat tuotteita lähinnä kotimaisia tarpeita silmälläpitäen. (World Bank, 2003.)

Vuoden 1998 kriisin jälkeen, kahden vuoden ajan vahvistuivat yritykset, jotka tuottivat tuotteita kotimaisille markkinoille. Myös tässä vaikutti edellä mainittu yleinen taloudellinen trendi (ks. edellinen sivu). Trendi kääntyi kuitenkin vuonna 2001 laskuun, jolloin ulkomaiset investoinnit nousivat. Syynä oli lähinnä kotimaisen energian hinnannousu, mutta myös korkeat palkkakustannukset vaikuttivat negatiivisesti kotimaisille markkinoille tuottavien yritysten menestymiseen. Tämän jälkeen suhdanteet alkoivat suosia luonnonvaroja hyödyntäviä yrityksiä, kuten öljy- ja maakaasuyhtiöitä. (World Bank, 2003.)

Eritellen tilastotietoja saadaan parempi kuva siitä missä vanhan neuvostoajan huonosti tuottavat yritykset sijaitsevat. Nämä yritykset, jotka lähinnä sijaitsevat valmistussektorilla hidastavat Venäjän talouden kasvua ja asettavat esteitä talouden rakennemuutoksille. Myös korkeat palkkakustannukset hidastavat uusien työvoimavalttaisten yritysten syntyä Venäjällä. Mitkä tekijät edistivät kasvua kriisin jälkeisellä ajalla, ja mitkä voisivat edistää sitä nyt? (Fisher, 2001.)

Kriisin jälkeinen kasvuaika on selitettävissä sillä, että reaali-palkat, kotimaan energian hinta ja reaali-vaihtosuhdanne laskivat samaan aikaan kun Venäjän suurimpien vientituotteiden hinnat nousivat. Nykyistä kasvua edistävien sektoreiden kilpailukykyä ei heikennä palkkatason tai energian hinnan nousu, näitä sektoreita ovat siis juuri ns. non-tradables eli, palvelut ja resurssituotanto. Miten tällainen rakennemuutos voisi näkyä palkkatasoissa?

3.1.3 Tulot ja työttömyys

Voidaan väittää, että Venäjän työttömyystilanne muistuttaa muita itä- ja Keski-Euroopan maita. Näille suunnitelmamarkkinatalouksille oli neuvostoaikoina tyypillistä se, ettei yrityksen työntekijämäärällä ja yrityksen varsinaisella tuotolla ollut mitään yhtäläisyyttä. Tästä johtuu että, Venäjän työttömyysprosenttia on ollut hyvin vaikea laskea. Laskennan vaikeuden syyt kytkeytyvät paternalistiseen työmarkkinakulttuuriin. Joidenkin yritysten on ollut tapana lomauttaa työntekijöitään samalla kun työntekijät jäävät yrityksen palkkalistalle. Näiden työläisten on sitten ollut helppoa löytää töitä yksityisellä sektorilla. (Johnson, 2003.)

Erilaisten reformien vaikutus näkyy tietenkin työtilastoissa. Julkishyödykkeiden, energia teollisuuden, rautateiden ja metallialan reformit vaikuttanevat siten, että miljoonat ihmiset menettävät työpaikkansa. On hyvin kyseenalaista missä määrin Venäjän valtio on kykenevä auttamaan näitä ihmisiä. Nämä liittyvät köyhien joukkoon, jonka prosentti koko kansasta on

noin 25 %, köyhyysraja rahassa on noin 1800 ruplaa kuussa (n. 56 euroa). Statistiikka heittelehtii kuitenkin tässä kohtaa, mikä saattaa olla osoitus tilastokeskuksen kikkailusta. Tässä vuoden viralliset tilastot.

	Economically active population		Including				unemployed, officially registered in the employment services	
	mln people	in % to the corresponding period of the previous year	employed		Unemployed		mln people	in % to the corresponding period of the previous year
			mln people	in % to the corresponding period of the previous year	Mln people	in % to the corresponding period of the previous year		
2003								
January	71,6	100,9	65,5	100,9	6,1	101,0	1,6 ¹⁾	114,7 ²⁾
1) Including 200 thousand persons and in Republic of Chechnya. 2) Excluding Republic of Chechnya. Note. Total data on economically active population for the period since September 2002 are specified on the base results of the population employment survey for November 2002.								

Lähde: Goskomstat, www.gks.ru/eng

Vuonna 2002 reaalitytulot kasvoivat 8.8 % edelliseen vuoteen nähden. Kolmatta vuotta peräkkäin reaalitytulot kasvoivat nopeammin kun talous. Mistä tämä kertoo? Se kertoo ensinäkin kaupan positiivisesta suhdanteesta ja toiseksi siirtymästä ansiotuloista palkkatuloihin (wage incomes). Reaalitytulot kasvoivat siis 16.6 %, noin 181 dollaria ostovoimaa kuussa. Vuonna 1997 tehtiin ennätys jolloin yllettiin 205 dollariin. (World Bank, 2003.)

Palatakseen työttömyyteen, jonka prosentti Venäjällä arvioidaan olevan 7.1 % populaatiosta. Työttömyysprosentti on laskenut vähän yli prosentin vuodesta 2001. Työttömyydestä puhuttaessa tulisi kuitenkin muistaa hienovaraisuus, siirrytään prosenteista asteen

konkreettisempiin lukuihin. Mainitsemani reformit rautatie- ja metalliteollisuutta koskien voisi arvioida, että yhteensä 400 000 ihmistä menettää työnsä. (Johnson, 2003.) Kysymys työttömyydestä voidaan asettaa näin; voiko kasvu sulauttaa työttömyyden itseensä? Tämä kysymys askarrutti politiikkoja ensimmäisten reformien aikana ja askarruttavat luultavasti edelleenkin. Ovatko rakennereformit kannattavia? Miten ne tulisi budjetoida? Tällä aasinsillalla päästään seuraavaan osioon.

3.2 Rakennereformit ja budjetti

Yksityisen sektorin hairahteleva edistys ja reformipakettien monimutkaisuus edellyttävät, että budjetin on täsmällisesti muotoiltu. Olisi elintärkeää, että budjetissa ehdotetut reformit pitävät paikkansa. Jotta kehitys voisi olla ennustettavissa ja talous vakaata tulisi Venäjän hallinnon korostaa reformien ja budjetin välistä kytkentää. Tulee tarkastaa niitä sektoreita taloudessa johon reformit ovat kohdistuneet ja kysyä onko näissä uudistuksissa mitään järkeä. Tämän lisäksi on tarkasteltava niitä sektoreita joihin tukiaisia on suunnattu, mutta jotka eivät ole mukana budjettilaskelmissa. Tätä koko projektia mutkistaa se, että itse budjettilakia on hiljattain uudistettu.

Budjettia voidaan luonnehtia hallinnon tärkeimmäksi uudistusvälineeksi. Uudistusstrategia on käännettävä budjettilukuihin. Instituutioiden ja hallinnon eri tasojen on oltava ajan tasalla budjettiprioriteeteista. Finanssipolitiikan on oltava yhdenmukaista, ja myös kestävää makroekonomisella tasolla. Tämä on helpommin sanottu kuin tehty. Olen pyrkinyt antamaan kuvan Venäjästä joka on muutokselle parhaillaan altis. Metaforisesti ilmaistuna teutoniset laatat ovat liikkeessä pinnan alla Venäjän taloudessa. Koordinointi rakennereformien ja eri sektorien menojen kesken on siksi ehkä tärkein tehtävä. Tämän lisäksi hallinnon olisi taattava, että menot tosiasiallisesti ovat mukaan laskettuina budjettiin ja että budjetti toimeenpannaan tehokkaasti. (World Bank, 2003.)

Sektorietuuksien kohdalla erityisesti kansallinen puolustus, lainvalvonta, oikeusreformi, tutkimustyö ja koulutus ovat laskettuina vuoden 2003 budjettiin. Toisaalta sektorit, kuten kulttuuri ja taide, luonnonkatastrofirahastot sekä terveyden- ja sairaanhoito on jätetty laskelmista pois, mutta näyttäisi että nämä kuitenkin ottavat huomattavan osan budjetista. Esimerkiksi valtion varastojen täydentämiseen suunnatut menot näyttäisivät lisääntyvän jopa 300 % edellisen vuoden budjettiin verrattuna. Eli budjetin menolaskelmat vaikuttaisivat vielä olevan paljon

kapeampia kuin niiden reaalisesti tulisi olla. (World Bank, 2003.) Budjetin tulisi olla läpinäkyvä, jotta laskelmien perusteella olisi helpompi toimia ja arvioida toimeenpanovallan seuraavia liikkeitä.

Vuoden 2003 budjettilaissa on linkkejä menojen kasvusta ja lähellä olevien ehdotettujen uudistushankkeiden välillä. Nämä linkit eivät kuitenkaan ole hyvin vahvoja. Tämä pitää paikkansa jopa viidessä yllämainituista prioriteettitapauksista. Esimerkiksi ammattiarmeijan käyttöönottoon suunnatusta rahasta vain 76.9 % käytettiin. Tarkoittaen sitä, että ydinreformien rahoitusta ei ole synkronoitu itse reformin kanssa. Eli vaikka prioriteettialueiden julkistaminen budjetissa on ollut iso askel eteenpäin, ei niiden rahoitus implikaatiota ole otettu huomioon rakenneuudistusohjelmassa. (World Bank, 2003.)

Mitä tästä budjetin ja rakenneuudistuksen vuorovaikutuksesta jäi käteen? Mistä nämä koordinoitongelmat tarkalleen johtuu? Ensinäkin on hyvin todennäköistä, historian valossa, että nämä tapaukset joissa jotkin sektorit kuluttavat enemmän kuin heille kuuluisi ja toiset taas eivät saa kaikkia tukiaisia käytettyä toistuisi. Jos olettaa, niin kuin varmasti onkin, että Venäjän valtionvarainministeriö joka toimeenpanee budjetin on perinteisesti vahva, näyttäisi jäävän jäljelle kaksi mahdollista vaihtoehtoa. Ensimmäinen vaihtoehto on että heikko budjetin hallinta johtuu ministeriöiden liian pienestä kapasiteetista.. Toinen vaihtoehto voisi olla, että yksittäiset linjaukset (policy) ovat menneet pieleen. Tämä vääristää valittuja prioriteetteja.

Julkisen sektorin palkkoja ollaan nostamassa Venäjällä 33 % lokakuussa. Tämä koskee siis koko julkista sektoria, se on siis hyvin kattava. Koska reformi on niin kattava se saattaa todennäköisesti aiheuttaa ketjureaktion, jolloin alueet vaativat lisää avustuksia, pidennettyjen lainojen muodossa etc. Näitä ja muita finanssipolitiikkaan liittyviä hallitusten välisiä palkkapolitiikan implikaatioita ei olla laskettu mukaan budjettiin (World Bank, 2003). Johtopäätös on kuitenkin se, että vuoden 2003 budjetti on yritys yhdistää strategista ajattelua budjettivalmistelujen parannusten kanssa. Oleellista on että lausutaan julki se mitä budjetti todellisuudessa pitää sisällään. Linkki allokaatioiden ja rakenneuudistuksien välillä takaa johdonmukaisen budjetin.

4. Venäjä ja lännen talousulkopolitiikka

Venäjän ja EU:n välisen suhteen ymmärtämiselle on olennaista tarkastella Venäjän ja EU:n samanlaisuutta ja erilaisuutta sekä hahmottaa miten osapuolet määrittävät talouden ja politiikan

välisen suhteen. EU:n intressien mukaista on ollut pyrkimys nähdä talous ja politiikka yhteen nivoutuneena. Markkinatalouden edistäminen on ollut kytköksissä demokratian edistämiseen. Myös ihmisoikeuksia on jossakin määrin pyritty pitämään esillä. Länsi onkin harjoittanut Venäjän suhteissaan ennen kaikkea *talousulkopolitiikkaa*. Venäjä taas on halunnut pitää politiikan ja talouden sfäärit erillään toisista. Tällöin myös lännen vaikutus Venäjän sisäisiin asioihin on ollut paremmin hyväksyttävissä. EU:n harjoittama identiteettipolitiikka Venäjällä saattaa kasvattaa läntisten vaikutteiden vastustusta Venäjällä ennemmin kuin synnyttää EU:n toivoman ”eurooppalaisen, sivistyneen ja hyväksyttävän” Venäjän. Venäjällä taas poliittisen sitoutumisen ja ohjauksen puute on, samaan aikaan kun siirtyminen kapitalismiin on ollut lähinnä revolutionaarista, ajanut valtion vararikkoon ja synnyttänyt kestäättömän yhteiskunnallisen tilanteen: miesten elinikä on laskenut noin seitsemällä vuodella ja lähes 40 000 naista kuolee joka vuosi perheväkivallan seurauksena.

4.1 Leväperäisiä lainoja ja avustusohjelmia – kenen tai minkä puolesta?

Rosvokapitalismin myötä 1990 -luvun alkuvuosina tilanne Venäjällä ryöstäytyi käsistä. Markkinoiden vapautumisen ikävät seuraukset tulkittiin joissakin piireissä olevan ennen kaikkea lännen liian suuren vaikutusvallan seurausta ja reaktionaariset voimat lisäsivät kannatusta. Kommunismin nouseminen oli demokratiaa ajaville länsimaille kauhu ja kommunismia käytettiin sopivasti aseena rahallisen hyödyn saamiseksi länsimaista. Talouden ja politiikan dikotomia Venäjällä kärjistyi siinä, että sisäpolitiikan kentällä poliitikot kilpailivat äänestäjien kannatuksesta ja erilaiset ryhmät rahasta ja vallasta, kun taas talouden suhteen vallitsi konsensus siitä, että länsimaat toimisivat maksumiehenä. (Valkonen 1999, 75). Paradoksaalisesti valtion varattomuus ei hillinnyt myöskään sisäpoliittista suurvaltadiskurssia vaan lännen leväperäinen lainapolitiikka tulkittiin suorastaan rohkaisuksi (Valkonen 1999, 79). Samaan aikaan länsimaat taas toimivat sekä talouden että politiikan nimissä perustelemalla Venäjän tukemista muun muassa demokratiaan siirtymisen hitaudella.

4.1.1 Inflaatiosta velkaantumiseen

Ulkopuolisten silmin Venäjän talouspolitiikka näyttäytyi kaaoksena. Yksityistämisen myötä valtio köyhtyi radikaalisti ja ennen elokuun 1998 kriisiä Venäjän julkisen sektorin talous oli pysyvästi alijäämäinen. Vuosina 1993-1998 budjettivaje oli 5-11 prosenttia bruttokansatuotteesta (Lukkarila

2003, 31). Aluksi suurin osa alijäämästä oli rahoitettu rahan määrää kasvattamalla, mikä kiihdytti inflaatiota. Vuonna 1995 Venäjä sitoutui tiukempaan rahapolitiikkaan ja kiinnitti valuuttakurssinsa, jolloin vajetta ryhdyttiin rahoittamaan valtion lyhytaikaisten velkakirjojen myynnillä (GKO) koti- ja ulkomaisille pankeille ja velkaantumalla. Kuten edellä mainittiin, rupla onnistuttiin vakauttamaan ainoastaan keinotekoisesti IMF:n lainojen tuella.

4.1.2 Avustuspoliitiikan porsaanreikiä

Lännen avustuspoliitikkaa voidaan kritisoida erivapauksien myöntämisestä Venäjälle globaalien maailmankaupan halintojärjestelmien sääntöjen noudattamisessa, mikä osaltaan mahdollisti myönnettyjen lainojen häikäilemättömän hyväksikäytön Venäjällä. Huolimatta siitä, että Venäjä olisi vientituloillaan pystynyt maksamaan lainansa takaisin, se päätti elää yli varojensa. Neuvostoliitolta perittyjen ja uusien ulkomaisten lainojen lyhennyksiä pyrittiin jatkuvasti siirtämään tulevaisuuteen. Länsi myös antoi osan veloista anteeksi uskomalla vakuutteluita velanmaksukyvyyn häviämisestä. Neuvostoliiton ajalta peritty velka vuonna 1991 oli 110 miljardia dollaria ja maaliskuussa 1999 Venäjän kokonaisvelka todettiin 140 miljardiksi dollariksi. Vientilylijäämä oli kuitenkin 10 - 18 miljardia dollaria vuodesta toiseen, mutta saadut varat päätyivät yksityisten taskuihin. (Valkonen 1999, 76). Samaan aikaan länsimaat, pankit ja IMF tukivat Venäjää valtiontalouden tasapainottamiseksi avustuksilla ja lainoilla. ”Venäjän valuuttatulot olivat vientilylijäämän ja avun ansiosta selvästi suuremmat kuin tuonnin ja ulkomaisen velan vaatimat maksut. Venäjä olisi kyennyt hoitamaan Neuvostoliitolta perityt ja omat uudet lainansa, jos se olisi pitänyt huolta veronkannosta kotimaassa ja suurten vientitulojen lakisääteisestä tulouttamisesta edes osittain valtionpankkiin. Venäjä valitsi kuitenkin linjakseen elämisen yli varojensa ulkomaiden kustannuksella.” (Valkonen 1999, 76). Länsimaiset hallitukset, pankit ja IMF luopuivat normaalien sääntöjen noudattamisesta ja sallivat Venäjälle ennen kuulumattomia erivapauksia. Venäjältä ei vaadittu valuuttasäännöstelyä, vientitulojen kotiutumispakkoa eikä valuuttatalletuksia valtionvelan hoitoa varten, kuten kaikilta muilta avustuksia saavilta mailta. Uusrikkaiden sallittiin jopa siirtää ulkomaille kymmeniä miljardeja yksityisiin kätköihin. Rahoittamalla Venäjän valtion juoksevia menoja läntiset valtiot, pankit ja IMF maksoivat palkkojen ja eläkkeiden lisäksi myös Tshetshenian sodan ja laittoman valuuttavirran Venäjältä. (Valkonen 1999, 77-78).

4.2. Länsimaiden roistokapitalismia tukeva talousulkopolitiikka?

Välitön reaali poliittinen johtopäätös länsimaiden leväperäisen avunannon syistä on lännen pyrkimys estää Venäjää lähtemästä avoimeen ydinasekiristykseen (Valkonen 1999, 78). Lännen ja eritoten Euroopan (EU:n) ja Venäjän välinen suhde on kuitenkin monisyisempi ja suhteen rakentumista on syytä tarkastella useammalta kannalta. Tehtyihin ratkaisuihin vaikuttivat ennen kaikkea EU:n perustavat intressit ja niihin liittyvät käsitykset, uskomukset ja tavoitteet. EU harjoitti identiteettipoliittikkaa, joka ei kuitenkaan ole osoittautunut kestäväksi Venäjän suhteiden strategiaksi. Vuonna 1999 IMF:n pääjohtajan Michel Camdessusin vierailun päättyessä pääministeri Primakov joutui toteamaan, että laitton valuuttapako Venäjältä oli ollut 20 - 25 miljardia dollaria vuodessa (Valkonen 1999, 77) Venäjä ei siis ollut (onnistunut) tasapainottamaan roistokapitalismia 1990 -luvun aikana. Olisiko länsimaiden harjoittamalla toisenlaisella Venäjän politiikalla voitu vaikuttaa tähän lopputulokseen?

4.2.1 Euroopassa vai sen ulkopuolella?

1700 -luvulta lähtien Venäjä on aina määritelty suhteessa Eurooppaan, puolin ja toisin.

Venäjällä länsimieliset uudistajat ovat pyrkineet modernisoimaan Venäjää Euroopan mallin mukaan. Näkemys Venäjän perustavanlaatuisesta erilaisuudesta, ”puoli-aasialaisesta” tai ”puoli-itämaisestä” traditiosta ja henkisestä ylemmyydestä, on kuitenkin erittäin vahva modernisoitumiseen pyrkivän eurooppalaistamisen vastustajien joukossa. Tällaisen näkemyksen mukaan Venäjä poikkeaa Euroopasta niin paljon, että sen eurooppalaistaminen käytännössä on lähes mahdotonta ja ehkä myös epätoivottavaa. (Patomäki 1996, 10-11). Vuoteen 1994 mennessä oli tullut selväksi, ettei EU pysty hyväksymään Venäjää jäseneksi ja kysymys siitä kuinka *hyvä ja nopea Venäjä on oppimaan* palasi ajatukseen siitä, että Venäjä on *liian erilainen* voidakseen olla osa Eurooppaa (Patomäki 1996, 11). Vuosina 1993 -1994 käytiin neuvotteluja Komission ehdottamasta uudesta Eurooppa-sopimusten ja kauppa- ja yhteistyösopimusten välimaaston sijoittuvasta sopimuksesta, jonka tavoitteena oli kahdenvälisen yhteistyön kehittäminen ja yhteisön avusta sopiminen. Sopimuksessa oli tarkoitus olla myös ”poliittisia elementtejä”, mikä kuitenkin osoittautui ongelmaksi. Kynnyskysymyksiksi nousivat muun muassa kauppapolitiikka ja ihmisoikeusklausuulin liittäminen sopimukseen. Jo pelkkä ”poliittisia elementtejä” sisältävä vapaakauppasopimus tuotti vaikeuksia. (Patomäki 1996, 8-9). Osittain tämän seurauksena EU:n sisällä vakiintui tapa määritellä Venäjä osittain ei-eurooppalaiseksi maaksi vuosien 1990 ja 1994 välisenä aikana. Tämä määrittely konstituoiti EU:n Venäjän suhteet nimenomaan ulkosuhteiksi (Patomäki 1999: 10). Suuri osa Unionin Venäjä politiikkaan onkin itse asiassa *ulkomaankauppapolitiikkaa* tai laajemmin *talousulkopolitiikkaa* (Patomäki 1996, 5). Samaan aikaan

Venäjällä länsimaisen liberalismien momentum oli jo ohi ja julkisessa poliittisessa retoriikassa kritisoitiin vahvasti länttä ja Natoa (Patomäki 1996, 9). Huolimatta siitä, että Jeltsin ja Tšernomyrdinin hallitus pyrkivät vuoden 1994 jälkeenkin edelleen ajamaan uudistuksia ja integroitumista maailmantalouteen sekä kehittämään yhteistyötä unionin kanssa kaikin tavoin, vuoteen 1996 mennessä Moskovan ulkopoliittinen päätöksentekokoneisto ei pääsääntöisesti ole pitänyt unionia muuna kuin joko taloudellisena integraatiojärjestönä tai osana länttä (Patomäki 1996, 15).

4.2.2 Talousulkopolitiikan taustat

EU:n talousulkopolitiikka nojaa GATT:in/WTO:n periaatteisiin ja talousliberalistiseen ajatukseen, jonka mukaan mahdollisimman esteetön kaupankäynti ja tuotannon sijoittuminen ovat kaikille osapuolille yleensä edullisia (Patomäki 1996, 5). Lisäksi EU tavoittelee ”yleismaailmallista rauhaa ja turvallisuutta” sekä ”ihmisoikeuksien ja perusvapauksien” turvaamista YK:n ja ETYJ:n periaatteiden mukaisesti (Patomäki 1996: 13). EU:n omat toimintaperiaatteet ja sen solmimat sopimukset Venäjän kanssa välillä pyrkivät uusintamaan globalisoituneen mutta alkuperältään länsimaisen kansainvälisen yhteiskunnan instituutioita. Tämä on nähtävissä Venäjän kanssa solmituissa väliaikaisopimuksessa ja kumppanuusopimuksessa, joissa viitataan GATT:in/WTO:n säännöksiin. Lisäksi Venäjä on hyväksynyt monia ihmisoikeuksiin, demokratiaan ja rauhaan liittyvistä ihanteista ja normeista allekirjoittaessaan ETYJ:in perussopimukset. Huomionarvoista kuitenkin on, että Venäjän uudessa perustuslaissa tai poliittisissa kamppailuissa ja debateissa Venäjän sisällä ei olla sitouduttu läntisiin näkemyksiin. (Patomäki 1996, 41-44).

Venäjä on myös EU:lle strategisesti tärkeä ainakin kolmesta syystä: Venäjä 1) on avaintoimija maailmapolitiikassa eli jossakin mielessä ”suurvalta”, 2) edustaa huomattavaa taloudellista, kaupallista ja tieteellistä potentiaalia ja 3) on ei-sotilaallisten riskien ja uhkien lähde. Ensinnäkin Venäjä on YK:n turvallisuusneuvoston jäsen ja ydinasevalta. Lisäksi suurvalta-aseman tunnustaminen on osoittautunut venäläisille itselleen merkittäväksi asiaksi. Toiseksi EU on Venäjän tärkein kauppakumppani. Venäjän kokonaisviennistä 37% menee unionin alueelle, unionin viennistä kuitenkin vain 2% Venäjälle. Venäjä yhdessä Lähi-Idän valtioiden kanssa kontrolloi kuitenkin kolmea neljäsosaa maailman öljyvaroista. Kolmanneksi monissa unionin dokumenteissa korostetaan entistä Neuvostoliittoa ”riskialttiina alueena”, mikä liittyy vanhentuneisiin tai huonosti rakennettuihin ydinvoimaloihin, ydinaseiden ja -materiaalin leviämiseen, ekologiseen tuhoon sekä huumekauppaan ja rikollisuuteen. (Patomäki 1996, 17-21)

4.2.3 EU:n omat intressit avustuspoliitiikan takana: Venäjän samanlaisuus ja erilaisuus

Eettiset tai moraaliset perusteet ovat paljon esillä EU:n puheissa ja toiminnassa. Yleismaailmallinen rauha ja turvallisuus, kansainvälinen yhteistyö, demokratian ja oikeusvaltion periaatteet sekä ihmioikeudet ja perusvapaudet saattavat olla moraalisia tai eettisiä ideoita, mutta tyypillisesti ne kyketään myös unionin erityisiin intresseihin. On vaikea arvioida missä määrin EU:n talousulkopolitiikka loppujen lopuksi pyrkii moraaliseen yleistettävyyteen ja missä määrin on kyseessä (vain) omien intressin toteuttaminen. Carcassonnassa 18.- 19.3.1995 EU:n ulkoministereiden epävirallisessa kokouksessa todettiin, että unioni haluaa auttaa Venäjää, mutta vain unionin omilla ehdoilla (Patomäki 1996, 41). Eettisten ja moraalisten perusteiden sijasta unionin toiminta vaikuttaakin liittyvän enemmän Venäjän ”suuruuteen”, taloudellis-tieteelliseen potentiaaliin ja sen toiminnan aiheuttamiin riskeihin. Toisaalta lausahdus viittaa siihen, että tavoitteena on tehdä Venäjästä unionin jäsenmaiden kaltainen maa ja sitoa avun ehdot Venäjän samankaltaistumiseen. (Patomäki 1996, 41-43)

Mielenkiintoista EU:n moraalisen tai eettisen orientaation arvioinnissa on Venäjän esittämä kritiikki EU:n Venäjän strategiaa kohtaan heinäkuussa 1995 (Patomäki 1996, 42). Venäjän Euroopan asioista vastaavan varaulkoministeri Nikolai Aganasyevskyn mukaan Venäjää ei kuultu strategian valmisteluvaiheessa huolimatta kumppanuussopimukseen kirjatusta tarpeesta ylläpitää poliittista dialogia. Lisäksi strategia on venäläisten mukaan puutteellinen, sisällöltään osittain epäselvä, eikä siinä ymmärretä venäläisiä realiteetteja. Venäläiset painottavat erityisesti strategian taloudellista puolta, jotta se saataisiin Venäjälle edullisemmaksi. Venäläisten mielestä Venäjä on olennaisissa markkinataloudellisissa suhteissa samanlainen kuin läntiset maat: valtion monopoli on purettu ja hinnat muodostuvat vapaasti. Heidän tulisi siis saada samat oikeudet ja velvollisuudet kuin mitä on läntisillä valtioilla, esimerkkinä lainojen saaminen Euroopan investointipankilta (EIB). Toisaalta myöhemmin Brysselissä, väliaikaissopimuksen kirjoittamisen aikoihin komissaari van der Broek painotti kestävän poliittisen ratkaisun aikaansaamista Tshetsheniassa ja ihmisoikeuksien kunnioittamista. Venäjän ulkoministeri Andrei Kozyrev sen sijaan ei maininnut Tshetsheniaa vaan sanoi Venäjän olevan moderni talous ja vaati aitoa taloudellista yhteistyötä tasa-arvoiselta pohjalta. Esittäessään teesin samankaltaisuudesta Venäjä viittasi markkinatalouskriteereihin, mutta sivuutti kysymyksen ihmisoikeuksien kunnioittamisesta ainakin osittain. Toisaalta Venäjä vetosi myös ”erilaisuuteen” siinä mielessä, että strategiassa ei ymmärretä ”venäläisiä realiteetteja”. Unionin kanta ”erilaisuuden” ja ”samanlaisuuden” ristiriitaan tai kiistaan oli kuitenkin yksiselitteinen: unioni

itse päättää milloin Venäjä on tarpeeksi samanlainen saadakseen samat oikeudet kuin jäsenvaltiot. Unionin näkökulmasta Venäjän erilaisuus on riittävä syy EU -jäsenyyden hakemisen eväämiseksi, mutta ei riittävää syy muuttaa unionin Venäjä -strategiaa. Venäjän erilaisuus siis tunnustetaan, mutta samalla oletetaan, että sen tulisi harjoittaa samanlaisille arvoille pohjautuvaa yhtenevää politiikkaa kuin EU -maissa huolimatta merkittävistä eroista Venäjän traditiossa, kulttuurissa ja käytännöissä. (Patomäki 1996, 42-44)

4.3 EU:n Venäjän strategian kritiikkiä

EU:n Venäjän politiikassa voidaan erottaa piirteitä, jotka ovat osaltaan olleet vaikeuttamassa Venäjän siirtymistä demokratiaan ja toimivaan markkinatalouteen. Esimerkiksi silloinkin kun EU:n toiminta on moraalisesti ja eettisesti motivoitua, lähtökohtana on Venäjän sopeuttaminen EU:n ja lännen määrittelemiin normeihin ja identiteettiin. Toisaalta kuten aikaisemmin on tullut ilmi, Venäjän sitoutumisessa talouselämän tasapainottamiseen on myös toivomisen varaa. Ensiksikin on mahdollista, että unioni vaikuttaa negatiivisesti sitoutumalla GATT:in /WTO:n vapaakauppapaperiaatteisiin ja IMF: ajamaan talouspolitiikkaan Venäjällä (Patomäki 1996, 93). Edellä viitattiin siihen kuinka lainoja ja avustuksia on Venäjällä lähinnä käytetty häikäilemättömästi yksityisen hyödyn edistämiseksi. Toiseksi yksioikoinen tapa ilmoittaa, että auttaminen tapahtuu meidän ehdoillamme ja hierarkkiset opettaja – oppilas asetelmat antavat kuvan ylimielisistä ja venäläistä kulttuuria ymmärtämättömistä länsimaalaisista (Emt.). Kolmanneksi identiteettipolitiikka olettaa, että vain samankaltaiset kuin me, ovat hyväksyttäviä. Sen keskeisimpiä piirteitä on ajatus siitä, että jos Venäjä vakiintuu liberaaliksi demokratiaksi ja markkinatalousmaaksi, ja jos se hyväksyy vapaakaupan ja läntiset järjestöt niin se on hyvä. Toisella puolella on oletus siitä, että jos Venäjästä tulee tavalla tai toisella erilainen on se uhkaava, jopa paha (Patomäki 1996, 63). Identiteettipolitiikan vaaroja on turvautuminen perinteisiin valtateknikoihin, jolloin ne helposti jyrkentävät vastakkainasetteluja Venäjän sisällä länsimielisten ja suurvaltastatusta ajavien ”derzhavikkien” välillä (Patomäki 1996, 94). Vaatimusta venäläisten realiteettien huomioimisesta voidaanakin pitää täysin oikeutettuna ja realistisena suhteessa moraalisen tai eettisen dogmaattisuuden sokaiseman ja omia intressejä ajavan EU:n talousulkopolitiikan suhteen.

Loppupäätelmät

Venäjän talous on tehdyistä uudistuksista huolimatta edelleen käymistilassa, toisin sanoen sen talouselämän erityispiirteet huomioonottavia reformeja edelleen tarvitaan. Niiden toteuttamiseksi tulisi vallitseva korruptio saada kytketyksi pois valtaa pitävien keskuudesta. Kansan luottamuksen

palauttaminen ei myöskään tule olemaan helppoa; keskivertokansalainen Venäjällä nimittäin kuvittelee, että viime vuosien meininki on ollut aitoa markkinataloutta, kuten maan johto heille vakuuttaa, eikä kansa sen vuoksi tue sen enempää demokratiaa kuin vapaata kilpailuakaan. Kansa ei myöskään halua edelleenkaan maksaa verojaan valtiolle, koska tietää sen olevan korruptioituneiden vallanpitäjien johtama. (Kuorsalo et al.1999, 208.) Nykyisen presidentti Vladimir Putinin odotetaan saavan kuriin laajalle levinneen korruption ja saattamaan maan kasvu jälleen nousuun.

Talouden kasvun potentiaalia Venäjältä kuitenkin löytyy, esimerkiksi työn tuottavuus on Yhdysvaltoihin verrattuna vain 15% (1990-luvun lopulla), joten maapalstoilla ”puuhastelun” muuttaminen oikeaksi työksi voisi tuoda merkittävää kasvua talouteen (kansasta 15% työskentelee maataloudessa). (Emt., 207.) Venäjällä on myös mahtavat luonnonvarat ja se on omavarainen mm. öljyn, maakaasun, kivihiilen ja rautamalmin osalta, joiden hyödyntämisen edelleenkehittäminen hollittoman käytön sijasta on varmasti yksi talouselämän kasvukohdista myös. Venäjän tulevaisuudesta on esitetty lukuisia teorioita, joista varmasti radikaalein on ennustus, jonka mukaan Venäjä palaisi autoritaariseen hallintoon, ellei taloutta ja rikollisuutta saada kuriin.

Länsi on pyrkinyt tukemaan Venäjän kehittymistä demokratiaksi ja vapaan markkinatalouden maaksi, mutta kyseessä ei ole ainoastaan ollut taistelu ”universaalien” eettisten tai moraalisten arvojen leviämiseksi vaan myös EU:n omien taloudellis-teknisten ja turvallisuuteen liittyvien intressien ajaminen. Kaksinaismoraalin välttämiseksi talousulkopolitiikassaan lännen tulisikin suuremmassa määrin pyrkiä ymmärtämään venäläisiä realiteetteja. Unionin tulisi avata Venäjälle useampia erilaisia talouspoliittisia vaihtoehtoja, mikä edellyttäisi globalisoituvan maailmantalouden hallintajärjestelmien politisoimista. Toiseksi unioni voisi harrastaa laajamittaista kehitysyhteistyötä leväperäisen lainojen myöntämisen sijaan. Kehitysyhteistyön tavoitteena tulisi olla Venäjän talouden palautuminen ja uudistuminen sekä yhteiskunnan kokonaisvaltainen tukeminen. Kolmanneksi lännen/EU:n tulee välttää dogmatisoimasta identiteettiään hyvinvointia, rauhaa, demokratiaa ja ihmisoikeuksia edistävänä toimijana.

Lähteet

Fisher, S. 2001. *The Russian Economy: Prospects and Retrospect*. The International monetary Fund. <http://www.imf.org/external/np/speeches/2001/061901.htm> (26.03.2003.)

Hanson, S. E. *Russia*. Teoksessa: **Kopstein, J. & Lichbach, M.** (toim.) 2000. *Comparative Politics. Interests, Identities and Institutions in a Changing Global Order*. Cambridge University Press.

Johnson, D. 2003. *Russia on the Edge of Unemployment Disaster*. Pravda. <http://www.cdi.org/russia/johnson/7067-16.cfm>

Kuorsalo, A., Susiluoto, I. & Valkonen M. 1999. *Venäjä ja rosvokapitalismin haaksirikko*. Oy Edita Ab, Helsinki.

Lukkarila, J. 2003. *Aasian, Venäjän ja Turkin rahoituskriisien vertailua*. Suomen Pankin keskustelualoitteita3/2003.
[http://www.suomenpankki.fi/fin/6_julkaisut/6.1_SPn_julkaisut/index.stm]

OECD 2000: Economic Surveys: Russian Federation.
<http://www.oecd.org/pdf/M00002000/M00002720.pdf>

Patomäki, Heikki, 1996. *Vain Kauppakumppaneita? – EU, Venäjä ja EU:n ulkosuhteiden rakenteistuminen*. Ulkopolitiikan haasteita 11(1996), Ulkopoliittinen Instituutti, OY Edita Ab, Helsinki

The World Bank (2003): *Russian Economic Report*. March 2003.
http://www.worldbank.org/ru/eng/statistics/ereports/03_03/RER5-Final-English-18-03-03.pdf
(26.03.2003.)